

تاریخ تحلیلی عکاسی منظره شهری وابنيه شهر رشت در دوره‌ی پهلوی اول*

سلما احمدی کیسیمی^۱، هادی آذری ازغندی^۲

^۱ کارشناسی ارشد عکاسی، گروه عکاسی، دانشکده هنر، دانشگاه سوره، تهران، ایران.

^۲ استادیار گروه هنرهای تصویری، دانشکده هنرهای تجسمی، پردیس هنرهای زیبا، دانشگاه تهران، تهران، ایران.

(دریافت مقاله: ۱۴۰۱/۰۷/۲۵، پذیرش نهایی: ۱۴۰۱/۱۱/۱۷)

چکیده

رسانه عکاسی علاوه بر نشان دادن سوییجه‌های معنادار از جریان‌های هنری در طول زمان، توانایی نشان دادن غنای فرهنگی یک مرز و بوم را داراست. هر قوم و ملتی با اعتقادات ویژه و آداب و رسوم متفاوت خود، دارای فرهنگی خاص می‌باشد. همان‌طور که هر شیء تاریخی حامل پیامی در خود می‌باشد، عکس‌ها نیز همانند یک زبان تصویری ناگفته‌هایی از تاریخ را بازگو می‌کنند که در برگیرنده‌ی میراث تاریخی یک ملت هستند. هدف از این پژوهش گردآوری تصاویر مرتبط با این بازه می‌باشد. همچنین به دنبال پاسخ به این پرسش که عکس‌ها تا چه اندازه منعکس‌کننده‌ی تحولات اجتماعی آن دوره می‌باشند. در این مقاله، نگارنده ابتدا شروع به یافتن تصاویر مرتبط با این دوره نمود. روش پژوهش از نوع تاریخی - تحلیلی بوده و اطلاعات مرتبط به روش میدانی و اسنادی در مصاحبه با نهادهای مرتبط و افراد متعدد، همچنین با استناد به بایگانی‌های موجود در کتابخانه‌ها و مجموعه‌داران شخصی جمع‌آوری شده است. دستاوردهای حاصل از پژوهش نشان می‌دهد چگونه با آغاز پادشاهی رضاخان، تحول در روند ظاهری زندگی به خصوص تغییر در نهادهای فرهنگی و آموزشی به واسطه‌ی تحول در نظام اقتصادی و سیاسی ایجاد گردید. هم‌راستا با این تحولات، شاهد توسعه در روند شهرسازی نیز هستیم. به مدد این تغییرات، عکاسی نیز گسترش روزافزون یافت و بر تعداد عکاسخانه‌ها افزوده شد. نتایج حاصل حاکی از آن است که عمده‌ی فعالیت عکاسان بر عکاسی از ابنیه‌های تازه‌تأسیس متمرکز بوده و با وجود اماکن تاریخی متعدد در شهر رشت، عکاسان تمایلی به تهیه‌ی عکس از مکان‌های تاریخی و طبیعت این شهر نداشتند.

واژگان کلیدی

تاریخ عکاسی ایران، عکاسی منظره شهری، عکس یادگاری، پهلوی اول، رشت.

استناد: احمدی کیسیمی، سلما؛ آذری ازغندی، هادی (۱۴۰۲)، تاریخ تحلیلی عکاسی منظره شهری وابنيه شهر رشت در دوره‌ی پهلوی اول، نشریه رهپویه هنرهای تجسمی، ۶(۱)، ۷۷-۸۴.

* مقاله حاضر برگرفته از پایان‌نامه ارشد نگارنده اول با عنوان «تاریخ تحلیلی عکاسی شهر رشت در دوره‌ی پهلوی اول» می‌باشد که با راهنمایی نگارنده دوم در دانشگاه سوره ارائه شده است.

** نویسنده مسئول: تلفن: ۰۰۹۱۲۰۷۲۵۴۷۰، E-mail: salma_ahmadi55@yahoo.com

مقدمه

ورود این هنر به ایران پرداخته است. همچنین به بررسی تحولات تاریخی و هنری عکاسی در دوره قاجار، معرفی عکاسان پیشگام در تهران و سایر شهرستان‌های می‌پردازد. با توجه به عنوان این پژوهش که راجع به شهر رشت و تاریخ عکاسی آن می‌باشد، تاکنون تحلیل تاریخی در این زمینه صورت نپذیرفته است. پس از بررسی‌های صورت گرفته در این زمینه می‌توان به کتاب خانم کفایت آریایی فر با عنوان *عکاسان و عکاسخانه‌های گیلان* اشاره نمود که شرح مختصری پیرامون تاریخچه عکاسی این سرزمین به تفکیک شهرهای مختلف گیلان، از دوره قاجار تا قبل از شروع انقلاب اسلامی ارائه می‌دهد. در این حوزه کتاب دیگری از خانم کبری علیپور با عنوان *عکاسان و عکاسخانه‌های رشت در دهه ۱۰ و ۲۰* به چاپ رسیده که به روند عکاسی در گیلان و معرفی عکاسان پیشگام، بررسی عوامل ورود عکاسی به گیلان، شرح حال عکاسان و عکاسخانه‌های گیلان پرداخته است. با وجود اینکه تحقیقات اندکی در بازه پهلوی اول صورت پذیرفته، این نوع پژوهش‌ها بسیار حائز اهمیت بوده و می‌تواند راهگشای سایر پژوهش‌ها شود.

مبانی نظری پژوهش

نگاهی به تحولات تاریخ شهر رشت در دوره پهلوی اول

گیلان سرزمین پهناور ایران زمین، به علت هم‌جواری با دریای خزر، همواره بخش مهمی از سیاست‌ها و قدرت‌های داخلی و خارجی را به خود معطوف داشته است. در میان انقلاب مشروطه، قوای جنگلی به واسطه‌ی ناکارآمدی دولت بر شیوه‌ی اداره کشور دست به شورش زدند. قیام جنگل جنبشی سیاسی بود که در خلال حیات هفت ساله‌ی خود، چنان قدرت و نیرویی پیدا کرد که تهدیدی برای حکومت مرکزی در تهران شد. پس از رخداد مشروطه و سرکوب شدن قیام جنگل توسط نیروهای قزاق، سردار سپه که ابتدا به‌عنوان فرمانده لشکر قزاق و سپس به‌عنوان وزیر جنگ روی کار آمد، به تدریج سنگ بنای پادشاهی خود را بنیان نهاد و سبب ایجاد پایه‌ی تحولات نوین در گیلان گردید.

شهر رشت بعد از گذراندن دوره‌ی پانزده‌ساله‌ی جنبش‌های مشروطه، نهضت جنگل و روی کار آمدن یک نیروی سیاسی و اجتماعی درگرا، با مفهوم ملی‌گرایی و استقلال در تلفیق با تجددخواهی آشنا شد. چنان‌که پیداست این جنبش‌ها عاملی جهت تحول فرهنگی و اجتماعی مردم رشت بود که با سرعت بالایی رشد یافت و همچنان پابرجا بود. به بیانی دیگر ناصر عظیمی این دوره‌ی پانزده‌ساله را «دوره‌ی گذار مردم گیلان و تحول در اندیشه و افکار» آنان می‌داند (عظیمی، ۱۳۹۹: ۲۲).

نخستین سال‌های دهه‌ی ۱۳۰۰ جزو دوره‌های پرتنش تاریخ ایران به‌شمار می‌آید که با تغییرات اساسی در شهر رشت همراه بوده است. بی‌شک یکی از خواست‌های رضاخان، ایجاد شهری مدرن همراه با اصول شهرسازی نوین بود. امروزه به کمک تصاویر برجای مانده از این دوره‌ی تاریخی می‌توان به تغییر و تحولات صورت گرفته در آن زمان پی برد. این تصاویر گواهی بر ایجاد تحول در رکن شهری و پایه‌گذاری تغییرات مدرن آن زمان می‌باشد که در این مقاله به تعدادی از عکس‌های موجود از اماکن

با نگاهی اجمالی به تاریخ عکاسی در ایران می‌توان دریافت تحقیقات گسترده‌ای در زمینه‌های مختلف عکاسی از دوره قاجار صورت پذیرفته و به طرز چشم‌گیری شاهد کاهش یکباره‌ی این گونه پژوهش‌ها در دوره پهلوی اول هستیم که خلأ پژوهش‌هایی از این دست بسیار احساس می‌شود. اگرچه پژوهش‌های متعددی به لحاظ سیاسی در این زمینه صورت پذیرفته، اما به لحاظ تاریخ عکاسی و پیوسته بودن آن به دوره قبل خود یعنی قاجار، نیازمند تحقیقات بیشتری در این زمینه می‌باشد که سعی شده در این مقاله به این مبحث پرداخته شود.

هم‌زمان با پیشرفت عکاسی در پایتخت، این فن در سایر شهرهای ایران نیز در حال رشد و ترقی بود. گیلان نیز به واسطه‌ی موقعیت اجتماعی، طبیعت زیبا و نقش در تحولات سیاسی و اقتصادی کشور، از گذشته‌های دور تاکنون از اهمیت ویژه‌ای برخوردار بوده و گردشگران و بازرگانان بسیاری را به خود دیده است. همین عوامل باعث توسعه یافتگی هرچه بیشتر این ناحیه نسبت به سایر نواحی کشور شده که از دیرباز مورد توجه سیاستمداران کشورهای گوناگون بوده و مسیرهای ارتباطی‌اش با غرب، زمینه‌ساز ورود آخرین فناوری‌ها به این خطه شده است. از جمله این فناوری‌ها می‌توان به دوربین عکاسی اشاره نمود که توسط ارمنیان در گیلان رشد نمود. ارمنیان به واسطه‌ی موقعیت اقتصادی‌شان و سفرهایی که به اروپا داشتند به رواج این هنر در گیلان کمک بسیاری کردند. از همین رو شهر رشت از یک پیشینه‌ی تصویری غنی برخوردار است.

هدف از انجام این پژوهش، جمع‌آوری و تحلیل تاریخی عکس‌های منظره شهری و ابنیه شهر رشت در بازه‌ی زمانی پهلوی اول می‌باشد. در این پژوهش تلاش بر این است که عکس‌ها نسبت به تحولات و حوادث رخ داده در آن دوره از شهر رشت و چگونگی تأثیر پذیرفتن عکس‌ها از تحولات آن زمان و چگونگی رشد شهری تحلیل گردند.

روش پژوهش

روش تحقیق مورد استفاده در این پژوهش از نوع تاریخی-تحلیلی می‌باشد که ضمن مطالعه‌ی کتب تاریخی مربوط به دوره پهلوی اول و دریافت حوادث و رخداد‌های مهم آن بازه از شهر رشت، به جست‌وجوی منابع تصویری مرتبط با آن پرداخته می‌شود و تحلیل تاریخی عکس‌های حاصل از پژوهش که به صورت تحقیقات میدانی و کتابخانه‌ای گردآوری شده‌اند انجام می‌شود تا بتوان به ویژگی‌ها و دیدگاه‌های جدیدی دست یافت.

پیشینه پژوهش

مطالعات متعددی در ارتباط با تاریخ عکاسی ایران صورت گرفته که اکثر آن‌ها در حوزه‌ی شهرهای مختلف ایران از جمله تهران، اصفهان، یزد، شیراز، اهواز، و ... می‌باشد. جامع‌ترین پژوهش صورت گرفته در این خصوص، کتاب *تاریخ عکاسی و عکاسان پیشگام در ایران* نوشته‌ی آقای یحیی ذکا، می‌باشد که یک اثر مستقل و کامل در حیطه‌ی تاریخ عکاسی ایران است. این گنجینه‌ی عظیم نخست به معرفی و شناسایی اولین عکاسان دربار قاجار، چگونگی علاقه‌مند شدن ناصرالدین شاه به عکاسی و نحوه‌ی

شده بود، در سال‌های بعد هم ادامه یافت (عظیمی، ۱۳۹۹: ۳۲۳-۳۲۰). این تحولات در مرکز شهر رشت به گونه‌ای پیش می‌رفت که برای شهروندان غیربومی تعریف جدیدی از شهر محسوب می‌شد. این تغییرات چنان بارز بود که قدرت‌های نظامی دوره پهلوی اول نیز سعی بر ایجاد چهره‌ای نوین به سبک و سیاق اروپایی داشتند و با تأسیس خیابان، ساختمان‌های سنگی، سینما، هتل‌های زیبا و شیک، میادین جدید، کتابخانه و غیره جاذبه‌ی بسیاری به شهر رشت داده بودند.

سعید نفیسی، روزنامه‌نگار و نویسنده که در نوروز ۱۳۰۶ طی سفر ۱۲ روزه‌ای که به گیلان و شهر رشت داشته، یادداشت‌هایی در سفرنامه خود هنگام ورود به رشت ثبت نموده، او چنین نگاهشده که هنگام پیاده‌شدن از ماشین هیچ گدایی از راه نرسید و دست خود را جهت گدایی دراز نکرد، بعدها متوجه شد که گدایی در گیلان منسوخ شده است. او همچنین رشت را تشبیه به مکانی غیر از ایران نموده که مناظر خارجی خانه‌ها مایه‌ی نوازش دیدگان است، گویی که او به کشوری دیگر وارد شده بود. او همچنین در این سفرنامه از بیمارستان‌های مجانی شهر رشت و انزلی نیز نام برده که اکنون خلاصه‌ای از این سفرنامه در این‌جا ذکر می‌شود:

... چیزی که توجه مرا جلب کرد این بود که کوچه‌های شهر روشن است، به‌طوری که انسان می‌تواند در شب صورت ظاهر شهر را بشناسد، می‌توان رنگ خانه‌ها را تمیز داد. در تهران وضع معابر چشم انسان را خسته می‌کنند... در راه به عمارت بانسکوهی مصادف شدم... در وسط آن برجی مرتفعی است که چراغ در پای آن می‌سوخت. وقتی که در نور چراغ خواندم «بلدیه» خیلی متعجب شدم. در اروپا عمارات بلدیه شهرها همیشه یکی از زیورهای بزرگ معماری شهر و یکی از شاهکارهای معماری است. رشت می‌تواند از این حیث مغرور باشد که با یک شهر اروپایی برابر است... به عادت تهران، شب در موقع خواب شمع و کبریت خواستم، میزبان خندید و گفت لازم نیست هر وقت شب که بیدار شدید دگمه چراغ برق را بگردانید. دیدم از این حیث هم رشت از تهران پیش است. (سیدقطبی، ۱۳۹۷: ۴۵-۴۴)

تحولات عکاسی در دوره پهلوی اول

سیر تحول عکاسی از دوره پادشاهی ناصرالدین‌شاه قاجار تا پایان دوره پهلوی اول نشان‌گر این موضوع است که با پیدایش دوربین‌های اولیه، گران‌بودن مواد و سختی روند چاپ، عکاسی منحصراً در اختیار دربار و پادشاه، در نهایت خانواده‌های اشراف بود. از این‌رو عکس‌های اندکی در ارتباط با اقشار مختلف جامعه به خصوص مردم عادی مشاهده می‌شود.

با شروع مشروطیت و جایگاه آزادی‌خواهان نزد مردم نظیر میرزا کوچک‌خان، ستارخان، باقرخان و غیره گرایش عکاسان به ثبت عکس‌های یادگاری از مجاهدان و آزادی‌خواهان همراه با سلاح‌هایشان در حالت‌های مختلف گسترش یافت. این تصاویر که ابتدا در عکاسخانه‌ها

و ابنیه‌های تازه تأسیس شده در آن دوره پرداخته می‌شود. پس از به قدرت رسیدن رضاخان، تغییر و تحولاتی در کشور پدید آمد که این تحولات در گیلان به خصوص در شهرهای رشت و انزلی به سرعت پیشی گرفت. تحولات سیاسی که در این منطقه از عوامل خارجی و داخلی متعددی تأثیر پذیر بود، سبب شد تا نهاد بوروکراسی نوین جای نهاد نظامی را بگیرد. به همین علت اقتدارگرایی و استبداد در دوره شانزده‌ساله‌ی حکومت رضاخان، به خصوص در دهه‌ی دوم سلطنت او به شدت افزایش یافت. رشت به‌عنوان یک شهر نقش‌آفرین در توسعه‌ی سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی کشور در بازه‌ی ۱۳۰۰ تا ۱۳۲۰، به‌عنوان قلب تپنده و تاریخ‌ساز گیلان به حساب می‌آید. شهرنشینی در دوره پهلوی اول با تغییرات فراوانی روبه‌رو بوده است. به دلیل داشتن زیرساخت‌های مناسب و کافی، از لحاظ فرهنگی نیز به سرعت تغییرات نوین را در خود پذیرفت و به‌عنوان کانون اصلی توسعه و نوآوری‌های اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و فرهنگی محسوب شد. براساس نقشه‌ای که از ذوالفقارخان مهندس^۲ از سال ۱۲۴۹ در دست می‌باشد، اطلاعات حاکی از آن است که تغییرات شهرسازی تا پیش از دوره پهلوی اول بسیار اندک بوده به‌طوری که هیچ تغییر چشم‌گیری در آن مشاهده نمی‌شود. اما پس از روی کار آمدن رضاخان، ورق به گونه‌ای دیگر برگشت و در تلاش برای ایجاد جامعه‌ای سکولار بود. در جریان بازسازی شهر رشت در اوایل بهمن سال ۱۳۰۳، آرامگاه شیخ ابوجعفر^۳ به همراه گورستان اطرافش و خانه‌های موجود در این مسیر، به دستور سرتیپ محمدحسین آیرم^۴ جهت تعریض، خیابان‌کشی و ساخت عمارت شهرداری تخریب گردید. این جریان درست زمانی رخ داد که رضاخان می‌خواست از پیروزی بزرگ در خوزستان برای اهداف بزرگ‌تری بهره برداری کند ولی این کار عاملی جهت بدبین شدن مردم نسبت به او و سبب اعتراض شدید روحانیان و موجب نارضایتی توده‌ی مردم گردید (همان، ۱۳۹۹).

اقدامات محمدحسین آیرم برای تأسیس خیابان سپه از زمستان ۱۳۰۳ که بعدها نام پهلوی به خود گرفت، آغاز شد. پس از آن نوبت احداث خیابان دوم، یعنی خیابان شاه (علم‌الهدای امروزی) بود که دو میدان مرکزی شهر، یعنی میدان بلدیه و سبزه‌میدان را به هم متصل می‌کرد. روزنامه

پرورش در خصوص احداث خیابان جدید این چنین نوشته است:

اداره بلدیه در نظر گرفته است که خیابان جدیدی از جلو بلدیه به طرف سبزه‌میدان احداث نماید. اراضی خان‌ها و دکاکین را زراعی و نقشه آن را ترسیم نمود و پس از تعیین قیمت و پرداخت تمام وجوه به صاحبان خانه و مستغلات، شروع به احداث خیابان خواهد نمود. (روزنامه پرورش، ۱۳ خرداد ۱۳۱۰)

سپس خیابان سوم یعنی خیابان شاهپور (شریعتی امروزی) احداث گردید. این خیابان پیوند این میدان را به سوی شرق گیلان و غرب مازندران، یعنی، لاهیجان- لنگرود و شهنسوار، که پس از سال ۱۳۱۰ با ساخت پل مهم سپیدرود از اهمیت برخوردار شده بود، به سهولت میسر می‌کرد. خیابان‌کشی در رشت که بر خلاف سنت گرایان مورد استقبال روشن‌فکران قرار گرفته و با تمجیدهای زیادی به ویژه در تهران روبرو

(شیخ، ۱۳۸۴: ۱۵)

در واقع می‌توان گفت مردم برخلاف گذشته فقط شاهد تصویر پادشاه نبودند که خود را به چهره‌های آرمانی تبدیل می‌نمود، این بار «شاه جدید از میان مردم برخاسته بود و اکنون می‌کوشید تا شاهنشاهی‌اش را به همان‌ها ثابت کند» (همان، ۱۶). رژیم پهلوی در این دوره سهم بسزایی در رشد طبقه‌ی متوسط جدید داشت و همین طبقه بود که پایه‌های اصلی قدرت را تشکیل می‌داد. از عکاسان مطرح شهر رشت در دوره‌ی پهلوی اول می‌توان به م. مارکاریان، مسیو سورن، عیسی شفق گیلانی، نقی معتمدی همدانی، حسین مصری، حسن احمدیان مقدم، شهربانو نوشاری، محمدابراهیم علمی پور، عکاسخانه‌ی موسیقار، عکاسخانه‌ی نیک، عکاسخانه‌ی رافائل، عکاسخانه‌ی مرکزی نام برد.

تحولات شهری در آیین‌های عکاسی

عطف به تحولات رخ داده در دوره‌ی پهلوی اول، تصاویر منظره شهری اغلب به‌عنوان ابزاری جهت روایت و مستندسازی رخداد‌های آن دوره نقش خود را ایفا می‌کند. در جریان بازسازی شهر رشت، ابتدا گورستان شیخ ابوجعفر تخریب گشت، سپس عمارت‌هایی به سبک معماری مدرن روسی و اروپایی احداث گردید. بدون تردید با تحول در منظره‌ی شهر، عکاسان نیز گرایش به ثبت این نوسازی‌ها داشتند. یکی از این بناها، عمارت بلدییه است که در تصاویر (۱ تا ۲) آمده؛ بدون شک هدف عکاسان در این عکس‌ها نشان دادن شکوه و بزرگی این عمارت بوده که تا آن لحظه به چشم خود ندیده بودند. زوایای منتخب عکاسان در این عکس‌ها به نحوی است که کوشش گردیده تا سرتاسر عمارت را در یک عکس بگنجانند. تصویر (۳) نیز عکس دیگری از میدان بلدییه است که این بار عکاس کوشیده با کمی تغییر در زاویه‌ی خود، این بار سیمای خیابان شاهپور رشت را مورد هدف قرار دهد. وجود تیرهای چراغ به‌عنوان نمادی از تجدد و نوسازی شهری نیز در این تصویر به‌خوبی نمایان است. این تصویر که تنها عکس یافت شده از میدان بلدییه‌ی تازه احداث می‌باشد، گویی عکاس عظمت بنای شهرداری از نظرش پنهان مانده و و دورنمای خیابان شاهپور (شریعتی فعلی) برایش مدنظر بوده است.

در تمامی تصاویر منظره شهری حضور انسان‌ها در شهر نمایان است و عکاس تشویشی برای ثبت انسان‌ها در تصاویرش ندارد و این شاهدهی بر پیشرفت فنی در دوربین‌هاست که برخلاف ادوار گذشته، عکاس برای تهیه عکس از ابنیه، به علت حساسیت پایین فیلم‌ها و حرکت انسان‌ها که باعث لرزش در عکس می‌شد، ملزم به خلوت نمودن صحنه‌ی عکس از

تصویر ۲. چشم‌انداز عمارت بلدییه، دوره‌ی پهلوی اول، رشت. منبع: (آرشیو آقای علیپور)

تهیه می‌گردید، به تدریج به امری ضروری در زندگی تبدیل شد و آزادی‌خواهان رفته‌رفته، عکاسان را با خود به جنگ‌ها می‌بردند تا از رخدادها و وقایع عکاسی کنند. بدین طریق مردم نیز از اخبار و شرایط آگاه می‌شدند (ذکاء، ۱۳۷۶: ۲۸۳).

«در دوره‌ی رضاخان به دلیل عرضه‌ی وسایل فنی جدیدتر، برای عکاسی امکانات بهتری فراهم شد» (تاسک، ۱۳۹۵: ۴۵). دسترسی به دوربین بسیار آسان‌تر از گذشته شد و مواد اولیه‌ی حساس به نور مرغوب‌تری وارد بازار گردید و دوربین‌ها رفته‌رفته کوچک‌تر و قابل حمل شدند، حساسیت فیلم‌ها به تدریج بالاتر رفت و مردم با سهولت بیشتری نسبت به گذشته عکاسی کردند. در این برهه با رشد طبقه‌ی متوسط جامعه و مهاجرت روستائینان به شهر و فعالیت‌های تجددگرایانه روبه‌رو هستیم که بالاتر رفتن سطح فرهنگ و آگاهی، مردم بیش از پیش با این هنر آشنا شدند و با رونق عکاسی و همچنین پیشرفت در ابزار و ادوات آن، شاهد افزایش عکس‌هایی از شهروندان عادی و مردم کوچه و بازار هستیم. «در این دوره مفهوم هویت جمعی برای نخستین بار هویت فردی را متحول کرد و حتی می‌توان گفت جایگزین آن شد» (شیخ، ۱۳۸۴: ۱۵).

با نگاهی دقیق‌تر به این دوره، می‌توان پی‌برد با گسترش عکاسی و پیدایش دوربین‌های پیشرفته‌تر، عکاسان از عکاسخانه‌ها خارج شدند و به تدریج عکاسی خارج از استودیو آغاز شد. عکاسان نیز برای تهیه‌ی تصویر از صاحبان مشاغل به محل فعالیت شخص رفته و از آن‌ها در حین کار عکاسی می‌نمودند. در حالی که تا قبل از این به علت حمل و نقل دشوار تجهیزات و همچنین مواد اولیه‌ی عکاسی، اشخاص ناگزیر همراه با وسایل خود به عکاسخانه‌ها مراجعه کرده تا عکسی از پیشه و مهارت خود همراه با ابزار و یونیفرم خاص خود ثبت نمایند.

با شروع دوران سربازگیری در دوران سلطنت رضاخان، قشر کثیری از مردم جامعه ملزم به گرفتن عکس شدند. اولین مجموعه این عکس‌ها در سال ۱۳۰۵ که برای صدور برگه نظام وظیفه بود، گرفته شد (ترابی، ۱۳۸۴: ۵۸). همچنین رضا شیخ در مقاله «ظهور شهروند شاهوار» در این باره چنین نوشته است:

اولین سفارش‌هایی که به عکاسخانه‌ها داده می‌شد، چاپ عکس برای اوراق شناسایی و گواهی‌نامه‌هایی بود که واحدهای مختلف حکومتی صادر می‌کردند. در حقیقت عکس گرفتن برای اوراق شناسایی، سال‌های سال بخش عمده‌ای از کار عکاسخانه‌های عمومی را تشکیل می‌داد.

تصویر ۱. عمارت بلدییه، دوره‌ی پهلوی اول، رشت. منبع: (آرشیو کامران نجف‌زاده)

عمارت بلدیه، هتل، بیمارستان، سینما و بانک بوده است. تصویر (۶) نشان می‌دهد که مسیو سورن در زمان صبحگاه اقدام به گرفتن این عکس نموده، زیرا خالی بودن صحنه‌ی عکس از انسان‌ها و بسته بودن تمامی درب‌های مربوط به عمارت بلدیه، گواه از این زمان برای عکاسی دارد.

یکی دیگر از عللی که عکاسان مطرح در رشت مشغول به عکاسی از اماکن تازه تأسیس بودند را می‌توان در اطلاعیه‌ای در شماره ۲۸۵ روزنامه پرورش جست. این اعلان که در تاریخ ۳۰ تیر ۱۳۰۶ چاپ شده، چنین آورده است که وزارت داخله به بلدیه رشت اطلاع داده که از بازسازی و عملیات ساختمان‌های منسوب به شهر، عکسی قبل و بعد از تعمیر و تغییرات تهیه شود و عکس‌ها نیز به وزارتخانه ارسال شوند (تصویر ۷). این اطلاعیه نشان دهنده‌ی این است که دولت دستور عکاسی از ابنیه‌های قدیم و جدید را صادر نموده و عکاسان نیز متمرکز بر این موضوع بوده‌اند. در تصاویری که از این دوره به جای مانده، به کرات حضور ساختمان‌های جدید از قبیل بیمارستان، کارخانه و بانک‌ها را مشاهده می‌نماییم. به‌عنوان نمونه؛ تصویر (۸) در کادری کج که تمام ساختمان بانک در این عکس گنجانده نشده، با زاویه‌ای متمایل به راست، گویا عکاس به شکل، محیط و معیارها توجه خاصی نداشته و بسیار عجولانه کادربندی کرده است. وجود هشت پرچم کوچک و دو پرچم بزرگ، آراسته شدن دورتادور ساختمان با گل، حضور سربازها و تعدد افراد با کلاه پهلوی و نحوه‌ی ایستادنشان بر روی بالکن ساختمان بانک، نشان از یک اقدام ملی دارد که می‌تواند مراسم مهمی برای بانک از جمله تأسیس یا سالگرد تأسیس بانک پهلوی در رشت باشد. همچنین حضور افراد عادی ایستاده در خیابان نیز در این عکس درخور توجه است.

«در عکس‌های منتشر شده از دوران پهلوی اول، بیشتر مناظر و مظاهر

انسان‌ها نبودند. رضاخان در این بازه، برخلاف پادشاهان قاجار که تنها تظاهر در نشان دادن شکوه و جلال خود در عکس‌ها داشتند، سعی در نشان دادن فعالیت‌های آبادسازی، پیشرفت و توسعه در شهرسازی به‌عنوان پادشاه کشور را داشت و از عکس‌ها نه برای اهداف شخصی خود، بلکه برای اهداف سیاسی بهره می‌برد. از جمله‌ی این تصاویر می‌توان به افتتاح خطوط راه‌آهن، ساخت پل‌ها، عمارت‌ها و... که همگی در حال بازدید یا افتتاح هستند اشاره نمود. همچنین «او برخلاف شاهان قاجار، مرتب و مکرراً عکس‌هایش را به ادارات دولتی، اماکن عمومی و روزنامه‌ها می‌داد» (زین‌الصالحین و فاضلی، ۱۳۹۶، به نقل از شیخ، ۱۳۸۴: ۲۹).

به موازات نوسازی شهر رشت، عکاسی معماری هم‌راستا با این جریان بسیار رایج گشت. در تصاویر (۴ تا ۶) که توسط مسیو سورن، عکاس ارمنی تهیه گردیده، همواره دو فرد، یکی با کت و شلوار تیره و دیگری با کت و شلوار سفید در عکس‌ها مشاهده می‌شوند. کت و شلوار به‌عنوان سبک پوشش جدید، بخشی از سیاست‌های تجدیدطلبانه حکومت وقت بود. در کتاب «عکاسان و عکاسخانه‌های گیلان» چنین آمده که احتمال می‌رود یکی از این افراد داخل عکس، مسیو سورن باشد. اگرچه این گمان هم وجود دارد که او از دستیاران خود در عکس‌ها بهره می‌برده و نشانی از خود به‌عنوان عکاس برجای می‌گذاشته که اکنون این تصاویر مبدل به امضای مسیو سورن گشته است. اگرچه تعداد کمی تصاویر از این عکاس در دست می‌باشد، اما طبق اسناد موجود می‌توان این گونه تحلیل نمود که مرکز توجه مسیو سورن و بسیاری از دیگر عکاسان در این زمان، عکاسی از معماری، بافت شهری و معرفی یک بنای خاص همچون ساختمان پست،

تصویر ۴. نمای مریضخانه بلدیه، عکاس: مسیو سورن، دوره‌ی پهلوی اول، رشت. منبع: (آرشیو کیوان پندی)

تصویر ۳. منظره‌ی میدان بلدیه، سال ۱۳۱۳، رشت. منبع: (آرشیو شهرداری رشت)

تصویر ۶. ساختمان شهرداری، عکاس: مسیو سورن، دوره‌ی پهلوی اول، رشت. منبع: (آرشیو آقای علیپور)

تصویر ۵. ورودی سبزه‌میدان، عکاس: مسیو سورن، سال ۱۳۱۰، رشت. منبع: (آرشیو روبرت واهانیان)

تصویر (۱۲) عکسی از منظره شهری می‌باشد که جلوه‌هایی از طبیعت در آن نمایان است. با وجود اینکه گیلان از طبیعت تماشایی و زیبایی بهره می‌برده، اما این طبیعت زیبا از دید عکاسان پنهان مانده است.

با نگاهی به بایگانی عکس‌های ابنیه و منظره شهری دوران پهلوی اول و مقایسه‌ی آن با دوران قاجار می‌توان گفت این شاخه از عکاسی به دستور ناصرالدین‌شاه، همچون رسانه‌های خبری گزارشی عمل می‌کرد و به او در امر اداری کشور و آگاهی عمومی از وضعیت کشور یاری می‌رساند. او برای در اختیار داشتن اطلاعات کامل‌تری از شهرها و روستاهای مسیر سفر خود، عکاسان را به خدمت می‌گرفت. همچنین برای دریافت اخبار از نواحی گوناگون، عکاسان همراه با شرح مختصری از مکان‌ها و مناطق گوناگون اقدام به تهیه عکس می‌کردند و آن‌ها را برای شاه ارسال می‌نمودند (طهماسب پور، ۱۳۹۲: ۱۲۳-۱۲۱) (تصاویر ۱۳ و

در حال تغییر، خود را می‌نمایاند؛ در این گونه آثار، نمادها و نشانه‌های سنت و قدمت زدوده شده یا در حد نشانه‌های کوچک، تقلیل یافته است» (مترجم‌زاده، ۱۳۹۹: ۱۴۸). همچنین در این دو دهه به علت نوسازی و جذابیت بصری شهر برای توریست‌ها، شاهد ورود بازدیدکنندگان و مسافران بسیاری به شهر هستیم، تصاویر (۹ و ۱۰) نخستین مهمانخانه رشت که به دلیل داشتن مسافر داخلی و خارجی بسیار، سردر آن به دوزبان فارسی و انگلیسی نوشته شده بود؛ «هتل ایران» و «مهمانخانه ایران». در این عکس به نظر می‌رسد خواست عکاس بستن کادری از مهمانخانه بوده که به درستی آن را انجام داده است.

نمای ورودی و ساختمان‌های باشکوه سربازخانه‌ی رشت در تصویر (۱۱) به همراه قراول‌خانه که در آن دوران به سبک اروپایی ساخته شد، و دو برجک در ورودی این سربازخانه دیده می‌شود. این بنا نیز در روزگار خود از معماری بی‌رقیبی بهره می‌برد.

تصویر ۸. ساختمان بانک پهلوی، دوره‌ی پهلوی اول، رشت. منبع: (آرشیو محمد پور عبدالله)

عکس برداری ساختمان
عکس برداری ساختمان
وزارت داخله به بلدیہ رشت اشعارداشته
که وزارت داخله در صدداست مجموعه
از عملیات و آبادی هائی که مؤسسات
بلدی می نمایند ترتیب داده قسمتی از آن
ها را در سالبانه بلدیہ ها طبع کنند لازم
است قبل از اقدام با ساختمان یا تعمیر و تغییر
اینکه بیک محل داده خواهد شد عکس
محل مزبور را برداشته پس از اتمام عمل
مجدداً عکس دیگری بردارند از هر یک
دو قطعه باین وزارتخانه بفرستند

تصویر ۷. اطلاعیه، دوره‌ی پهلوی اول، رشت. منبع: (آرشیو کتابخانه ملی رشت)

تصویر ۹. عمارت هتل ایران، دوره‌ی پهلوی اول، رشت. منبع: (آرشیو روبرت واهانیان)

تصویر ۱۰. منظره هتل ایران قدیم یا مهمانخانه اروپا، دوره‌ی پهلوی اول، رشت. منبع: (آرشیو کیوان پندی)

تصویر ۱۱. سربازخانه رشت، سال ۱۳۱۰. منبع: (آرشیو روبرت واهانیان)

تصویر ۱۳. پل کاروانرو، دوره قاجار، رشت. منبع: (آرشو علیپور)

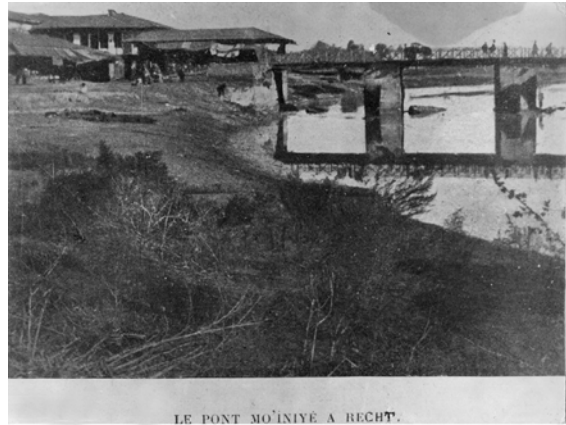
وجود طبیعت زیبای شهر رشت، عکاسان داخلی اشتیاقی برای ثبت این گونه تصاویر نداشتند که گمان می‌رود ناشی از خواست حاکمیت موجود برای نشان دادن توسعه و تجدد شهری بوده است.

پی‌نوشت‌ها

۱. جنبشی سیاسی همراه با مبارزه‌ی مسلحانه در ایران بود که در پی انقلاب مشروطه، به رهبری میرزا کوچک خان جنگلی در پاسخ به زوال سیاسی به وجود آمده از پیدایش جنگ جهانی اول و اشغال ایران به دست نیروهای روس، انگلیسی و عثمانی شکل گرفت.
۲. ذوالفقارخان تالش دولابی، مهندس نقشه‌بردار، کسی است که اولین و قدیمی‌ترین نقشه‌ی شهر رشت را در سال ۱۲۴۹ هجری شمسی تهیه کرده است.
۳. سید ابو جعفر از علمای بزرگ شیعه در گیلان در قرون تاریخ اسلام می‌باشد. آرامگاه وی که از قدیمی‌ترین زیارتگاه‌های مردم رشت بود، در حال حاضر در محل شهرداری فعلی در داخل حیاط پشت شهرداری قرار گرفته است.
۴. محمدحسین خان آیرم پس از کودتای سوم اسفند وارد ارتش شد و رضاخان بی‌وقفه او را فرمانده هنگ مازندران کرد و با ادغام هنگ مازندران و گیلان که در نتیجه‌ی آن تیپ شمال به وجود آمد، آیرم فرمانده کل تیپ مستقل شمال گردید.

فهرست منابع فارسی

- آریایی‌فرو، کفایت (۱۳۹۲)، *عکاسان و عکاسخانه‌های گیلان*، رشت: انتشارات فرهنگ ایلیا.
- تاسک، پطرس (۱۳۹۵)، *سیر تحول عکاسی*، مترجم: دکتر محمد ستاری، چاپ یازدهم، تهران: انتشارات سمت.
- ترابی، نسرین (۱۳۸۴)، *عکاسی ایران در سال‌های ۱۳۰۰ تا ۱۳۲۰*، فصلنامه *عکاسی خلاق*، شماره ۳، ۵۷.
- خدادادی مترجم‌زاده، محمد (۱۳۹۹)، *عکاسی ایران در سال‌های خاکستری (۱۳۰۰ تا ۱۳۲۰ ه.ش)*، *کالوتیپ*، شماره ۱۳، ۱۴۰-۱۵۶.
- ذکاء، یحیی (۱۳۷۶)، *تاریخ عکاسی و عکاسان پیشگام در ایران*، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
- زین‌الصالحین، حسن؛ فاضلی، نعمت‌الله (۱۳۹۶)، *عکس، گفتمان، فرهنگ*، تحلیل تاریخی کارکردهای گفتمانی عکس در ایران، *رسانه و فرهنگ*، ۱۷، ۴۷-۱۹.
- سید قطبی، سید مهدی (۱۳۹۷)، *پنج سفرنامه گیلان*، رشت: انتشارات فرهنگ ایلیا.
- شیخ، رضا (۱۳۸۴)، *ظهور شهروند شاهوار*، صد سال اول عکاسی چهره در ایران (۱۹۵۰-۱۸۵۰)، ترجمه: فرهاد صادقی، فصلنامه *عکسنامه*، ۵، ۴-۲۷.
- طهماسب‌پور، محمد رضا (۱۳۹۲)، *ناصرالدین شاه عکاس*، تهران: نشر تاریخ

LE PONT MO'INIYE A RECHT.

تصویر ۱۲. محله لب آب، دوره پهلوی اول، رشت. منبع: (آرشو ابراهیم دروی پور)

تصویر ۱۴. مسجد جامع، دوره قاجار، رشت. منبع: (آرشو میراث فرهنگی گیلان)

۱۴). از اطلاعاتی موجود در تصویر (۷) نیز این گونه برمی‌آید که پیشینه‌ی عکاسی از ابنیه در دوره پهلوی اول جهت آگاهی و گزارش دادن همچنان متداول بوده و این مأموریت به دستور دولت بوده که توسط عکاسان اجرا می‌گردید.

نتیجه‌گیری

ماهیت رسانه‌ی عکاسی در انعکاس حوادث تاریخی است و نقش بسیار پررنگی در این زمینه دارد که به موجب این فن و هنر، می‌توان رخداد‌های حادث شده در بازه‌ی مورد نظر را جست‌وجو نمود. در تحولات سیاسی که در رأس آن کنارراندن میرزا کوچک خان جنگلی و خراب کردن گورستان شیخ ابو جعفر قرار داشت، زمینه‌ساز تحولات بعدی در این شهر گردید که با توجه به تصاویر یافت شده، درصد زیادی از تغییرات فرهنگی نظیر ساخت هتل، تئاتر، سینما و احداث مدارس متعدد در تصاویر این دوره به وضوح دیده می‌شود. از آنجایی که شهر رو به رشد رشت، منشأ تغییر و تحولات مرتبط با رویدادهای آن دوره بوده، بدون تردید عکس و عکاسی نیز رابطه تنگاتنگی با این تغییر و تحولات داشته است. در خوانش این عکس‌ها و کنار هم قراردادن تصاویر به نکته‌ای جالب دست یافته شد و پرسشی مطرح می‌شود که با وجود امکان تاریخی متعدد در شهر رشت، چرا عکاسان تمایل بسیاری به ثبت از ابنیه‌های جدید و تازه‌تأسیس داشته‌اند و رغبتی برای نشان دادن مکان‌های تاریخی یا ساختمان‌های معمولی نداشتند. همچنین می‌توان این نکته را در تصاویر موجود دید که با

ایران.

عظیمی، ناصر (۱۳۹۹)، تاریخ گیلان، از آمدن سردار سپه تا برافتادن رضاشاه، چاپ نخست، رشت: انتشارات فرهنگ ایلیا.
علی‌پور، کبری (۱۳۹۳)، عکاسان و عکاسخانه‌های رشت (دهه ۱۰ و ۲۰).

رشت: نشر سپیدرود.

روزنامه پرورش، شماره ---، رشت.
روزنامه طلوع، شماره ---، رشت.

COPYRIGHTS

© 2022 by the authors. Published by Soore University. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

